

PİYASA: ADAM SMITH VERSUS KARL POLANYI

Yeliz SARIOZ GÖKTEN*

“İşler oluruna bırakılmış olsaydı piyasalar hiçbir zaman ortaya çıkmazdı”

Karl Polanyi

ÖZ

Bu çalışmada, piyasayı görünmez el aracılığı ile tahsisi sağlayan bir mekanizma olarak gören ve doğal düzene inanan Adam Smith ile piyasanın aslında kendisinin ekonomiye bir müdahale tarzı olduğunu ileri süren Karl Polanyi'nin görüşlerinin karşılaştırmalı bir analizi yapılacaktır. Çalışmanın birinci bölümünde, devlete çok kısıtlı görevler atfeden ve görünmez bir el aracılığı ile toplumsal çıkarların gerçekleştirileceğini savunan Adam Smith'in piyasaya dair görüşleri, ikinci bölümünde piyasa toplumunun ve piyasa ekonomisinin kendiliğinden ortaya çıkmadığını, piyasa ekonomisinin inşası için çok ciddi bir devlet müdahalesinin gerekli olduğunu savunan Karl Polanyi'nin görüşleri incelenecektir. Sonuç bölümünde ise iki farklı piyasa kavramsallaştırmasının karşılaştırmalı bir analizi yapılarak bu anlayışların günümüze ne kadar ışık tuttuğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Adam Smith, Karl Polanyi, Piyasa, Piyasa Sistemi

Jel Sınıflaması: B 31

ABSTRACT

In this study author will try to make comparative analysis of Adam Smith and Karl Polanyi's ideas about market. According to Smith market is a mechanism which allocating resources through invisible hand. Contrary to Smith, Polanyi, asserts that a market is a intervention style to economy. Intervention is an inherent property of market. In the first part of this study Adam Smith's opinions about market which assigns limited duty to state and defends social interest will come true through invisible hand will be examined. Second part will concentrate on Karl Polanyi's arguments against appear of market society and market economy. At the end of the study, the author has tried to analyse two different market conceptualization and to assert how well this approaches to understand our times.

Keywords: Adam Smith, Karl Polanyi, Market, Market System

JEL Classification: B 31

GİRİŞ

“Modern ekonominin” yani kapitalizmin, piyasa ilişkilerinin yaygınlaşması ve giderek baskın hale gelmesiyle başladığı ileri sürülmüştür. “Piyasa ekonomisinin” temel nitelikleri, iktisadi sistemin ve piyasanın rolünün ilk düzenli analizinin yapıldığı Milletlerin Zenginliği'nde ortaya konulmuş; sonrasında piyasa gücü, sınırları ve zorlukları tartışılmaya başlanmıştır. “İktisadi” ilişkilerin tamamen “serbest piyasaya” bırakılıp bırakılmaması ve/veya devletin ekonomiye müdahale edip etmemesinin gerekliliği, eğer müdahale edecekse bunu ne ölçüde ve

* Arş. Gör. Dr., Niğde Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, yezsarioz@hotmail.com

ne şekilde gerçekleştireceği iktisat literatüründeki tartışmalı niteliğini halen korumaktadır.

Bu çalışmanın amacı, piyasayı görünmez el aracılığı ile tahsisi sağlayan bir mekanizma olarak gören Adam Smith ile piyasanın aslında kendisinin ekonomiye bir müdahale tarzı olduğunu ileri süren Karl Polanyi'nin piyasaya dair görüşlerinin karşılaştırmalı bir analizini ortaya koymaktır. Bu amaçla öncelikle Smith ve Polanyi'nin piyasaya dair görüşleri ayrı ayrı ele alınacak ardından da günümüz piyasa sisteminin özelliklerinin daha çok hangi görüşe yakın olduğu ortaya konulacaktır.

1. ADAM SMITH'DE PİYASA KAVRAMI ÜZERİNE

Piyasa kavramı özellikle son dönemde etimolojik kökeninden farklı olarak mecazi bir anlamda kullanılmakta; arz ve talebi, alıcı ve satıcıları, rekabet ve değişimi içermektedir. Cournot piyasayı, malların fiyatlarının kolay ve hızlı bir şekilde belirlendiği, alıcı ve satıcıların karşılıklı iletişim halinde oldukları bir bölge olarak tanımlar. Lipseye ise piyasayı, malların değişiminin gerçekleştirildiği, alıcı ve satıcıların karşılaştıkları bir alan şeklinde ifade eder (Rosenbom, 2000: 458-460). Marshall ise piyasanın sosyal bir organizasyon olmasına odaklanmıştır, piyasaya arz-talep açısından yaklaşmıştır. O'na göre ekonomistlerin piyasa kavramından anladıkları sadece şeylerin alınıp satıldığı yer değil; aynı malların fiyatlarının eşitlendiği, alıcıların ve satıcıların serbest ilişki içerisinde oldukları bir ortamdır (Marshall, 1966: 270).

Smith'in piyasaya yüklediği anlam ise diğerlerinden farklıdır. O'na göre piyasa, görünmez bir el aracılığı ile kaynakların tahsisi sağlayan mekanizmadır. Smith için piyasa ekonomisi, farklı ülkeler veya bölgelerde ticarileşme ve liberalleşme süreci, feodal ekonominin piyasa ekonomisine dönüşümüdür. Piyasa ekonomisi, "Milletlerin Zenginliği"nin merkezidir ve ticaretle uğraşan toplumlarda eğer insanlar bireysel çıkarları doğrultusunda serbestçe hareket ederlerse, piyasa ekonomisi kendiliğinden refah sağlayacaktır (Peil, 1999: 38;46). Smith piyasayı, düzenleyici bir mekanizma olarak ele alır. *Piyasa*, bireysel çıkarları peşinde koşan insanların çıkarlarını toplumsal yollarla elde etmeye mecbur eden kurumsal bir mekanizmadır. Bu nedenle piyasa, kurumsal sistem kadar bireysel seçimi de etkiler. Smith, piyasanın rolü ve doğası ile ilgilenmiştir. Ona göre piyasa, bireylerin toplumsallaşma süreci, ahlaki ve hukuki kurallar, bireysel çıkar ve sosyal kontrol mekanizmaları olmak üzere dört unsur içerir (Rosenberg, 1960: 557-58).

"Piyasa, hem ekonomik özgürlük hem de bireysel çıkar aracılığı ile sosyal kontrol mekanizmasını oluşturur. Ayrıca devletin olmadığı bir toplumda zenginliğin ve zenginleri fakirlerden korumanın temel kaynağı, özel mülkiyettir" (Smith, 2004: 15).

Serbest piyasanın güçlü bir savunucusu olan Smith, milletlerin zenginliğini ve doğal özgürlüğünü kapsayacak şekilde bir piyasa sistemi tanımlar. Ona göre serbest piyasa, iktisadi sürecin devamlılığında güçlü bir etkidir. İktisadi hayat için en iyi düzenleme, görünmez el aracılığı ile işleyen serbest piyasa sistemidir. Görünmez el; bireysel çekişmeleri, aşırı rekabeti ve rekabet altında kamusal malların teminini kontrol eden yani sistemin işleyişini sağlayan mekanizmadır (Nolan, 2003: 113). Smith'in doğal özgürlükten anladığı, serbest rekabeti engelleyen kısıtlamaların kaldırılmasıdır. Doğal özgürlüğün kendine ait kısıtı da "adalet"tir. Ekonomik düzen ve zenginlik ideali, iktisadi aktörlerin kısıtlanmış kişisel çıkar, istek ve

ihtiyaçlarına dayalı birlikte hareket etme güdüsü; adaletin gerektirdiği kısıtlar ve en önemlisi kendi kendini kısıtlayan cimrilik ve ihtiyatla hareket etme güdülüleriyle gerçekleşir (Werhane, 1991: 88).

Smith'in piyasa kavramsallaştırmasında görünmez elin önemli bir yeri vardır. O'na göre serbest piyasa sisteminin sağlayıcısı olarak kabul edilen "görünmez elin" önemi, XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarındaki tarihsel koşulları oldukça spesifik bir şekilde ortaya koyuyor olmasından kaynaklanmaktadır. Smith'in yaklaşık iki yüz yıl önce dile getirdiği görünmez ele dayalı piyasa sistemi, günümüzde halen önemini koruyan bir tartışma konusudur. Onun "doğal özgürlük" sisteminin, günümüz dünyasının regülasyonları ve serbest ticareti ile oldukça sıkı bağlantısının olduğu açıktır (Persky, 1989: 195-196).

Smith, "görünmez el" kavramını üç farklı şekilde kullanmıştır. Bu kullanımlardan ilki, *Astronominin Tarihi* isimli çalışmasında yer almaktadır. Burada *görünmez eli*, çok tanrılı dinlerin olduğu toplumlarda insanların gök gürültüsü veya fırtına gibi doğanın düzensiz olaylarını; tanrı, büyü, şeytan gibi görünmeyen bir el tarafından gerçekleştirildiğine inandıklarını vurgularken kullanılır (Rothschild, 1994: 319). Görünmez el kavramının ikinci kullanımı, *Ahlaki Duygular Teorisi* isimli çalışmasında yer almaktadır. Bu kullanım ilkinden tamamen farklıdır. Burada Smith, insanîyet ve adaletle ilgilenmeyen, kendi çıkarını ve doyumсуzluğunu düşünen zengin mülk sahiplerinin kötü özellikleri üzerinde durmaktadır (Grampp, 2000: 463).

"...Zenginler sadece kendilerine uygun olan ve ender bulunan şeyleri seçer. Onlar, bireysel çıkar ve hırslarına rağmen fakirlerden daha az tüketir, kendi kibirleri ve doyumсуzluklarını karşılamak amacıyla binlerce kişiyi bu amaç için istihdam eder. Kendi koşullarını iyileştirecek olan üretimi fakirlerle birlikte gerçekleştirir. Ancak onlar, yaşam için gerekli bölüşümü gerçekleştirirken görünmez bir el tarafından yönlendirilir" (Smith, 1853: 264-265).

Görünmez elin üçüncü ve son kullanımı ise *Milletlerin Zenginliği'nin* dış ticaretle ilgili bölümünde yer almaktadır. Burada Smith, ithalat üzerindeki kısıtlamaların ve Merkantilist politikaların yanlışlığı üzerinde durmaktadır. Smith, bireylerin yerli sermayeyi kullanmaktaki amaçlarının ürettikleri ürünün değerini maksimize etmek olduğunu ve görünmez bir elin ürettikleri ürünlerin değerini maksimize ederken aynı zamanda toplumsal çıkarı da gerçekleştirdiğini vurgular (Holcombe, 2006: 190). Kendi ifadesi ile;

"...Herhangi bir bireyin endüstriyi destekleyecek sermayeyi kullanmasının tek nedeni kâr güdüsüdür. Bu nedenle bireyler sermayeyi, en fazla para getirecek veya en fazla mal değişimini sağlayacak alanlarda kullanmaya çabalar... Her birey sermayesini, yerli endüstrileri destekleyecek şekilde kullanır, en büyük değeri yaratacak endüstrilere yönelir. Buradaki amaç kesinlikle kamusal çıkar değildir, yerli endüstrilerin desteklenmesinin tek nedeni bireylerin kişisel çıkarlarına uygun olmasından kaynaklanır. Birey sadece kendi çıkarını düşünür, görünmez bir el onu bu amaca yönlendirir.....Kendi çıkarı peşinde koşarak toplumun çıkarını da en iyi şekilde gerçekleştirir" (Smith, 1852: 184).

Smith'in görünmez el aracılığı ile işlettiği piyasa sistemi; gelenekler, etik, adalet gibi unsurlarla tamamlanmaktadır. Smith, ihtiyat (prudence) adalet (justice) ve iyilikseverlik (benevolence) arasında bir dengenin olması gerektiğini savunur. Bu üç unsurdan ilki olan ihtiyat, bireylerin kendi çıkarlarını düşünmesiyle ilgili olup kişinin korunmasıyla ilgili koşulları sağlar. Adalet insanlar tarafından oluşturulan yasaları ifade eder. İyilikseverlik ise kişilerin çıkarlarını sınırlayan ve diğerlerini düşünmelerini sağlayan unsurdur (West, 1994: 1-2).

Smith'in piyasa analizinde bireysel çıkar da önemli bir yer tutar. İnsanların değişim arzusu, bireysel çıkara dayalıdır ve bu istek iktisadi büyümeyi (Smith'in ifadesiyle milletlerin zenginliğini) sağlayacak olan temel unsurdur. Bireysel çıkar, ilk kez Smith tarafından ortaya atılan bir kavram değildir. Bu kavram Smith'den önce Mandeville tarafından kullanılmıştır. Mandeville bireysel çıkarın, toplumsal çıkarı gerçekleştireceğini ileri sürmüştü, Smith de "Ahlaki Duygular Teorisi"nde Mandeville'nin görüşlerine benzer görüşler ifade etmiştir (Chiu ve Yeh, 1999: 81-82). Smith bu durumu aşağıdaki şekilde ifade eder:

"...Bir endüstrideki veya ekonomideki bireylerin eylemleri bireysel çıkarları tarafından güdülendiği düşünülür....bu doğrudur..." (Smith, 1853: 445).

Ahlaki Duygular'da Smith, bireyler arası iyilikseverliğe dayalı doğal bir düzen ortaya koyarak bireysel çıkarın doğal yasalar ve sempati (empati anlamında kullanılmıştır) aracılığıyla kontrol edileceğini ifade etmiştir. Ulusların Zenginliği'nde ise iyilikseverlik, ekonomik düzenin kuralı olmaktan çıkmış yerini bireysel çıkara bırakmıştır (Viner, 1927: 210). Ona göre, bireyler kendi çıkarları peşinde koşarken aynı zamanda toplumsal çıkarları da gerçekleştirecektir. Ünlü pasajında bu durumu şu şekilde ifade eder;

"Yiyeceğimizi kasabın, biracının veya fırıncının iyilikseverliğinden değil, kendi çıkarları peşinde koşmalarına borçluyuz. Onların insanlığına değil, kendi çıkarlarını düşünmelerine sesleniriz (Smith, 1852: 6)... Her bireyin kendi durumunu iyileştirme yolundaki doğal çabası, öyle sağlam özelliştir ki, tek başına hiçbir yardım olmaksızın hem toplumu zenginliğe ve refaha götürecektir hem de onun eylemlerini engelleyecek zorlukları aşacak güçtedir" (a.g.e.: 221).

Böyle bir bakış açısı, toplumsal düzenin sadece insanlar arasındaki "iyilikseverliğin" ötesinde, tümüyle değiş tokuşa dayanan ilişkilerin ve bunların sonucunda ortaya çıkan toplumsal işbölümüne dayandığını ima eder. (Özel, 2002: 113). Doğal yasalardan oluşan bir düzen fikrini Newton'dan alan Smith modelinde, arz ve talep yasaları tarafından yönetilen ekonomik bir düzende bireysel çıkarları peşinden koşan bir toplum ortaya koymaktadır (Greene, 1961: 88).

Smith'in analizinde "kendiliğinden düzenin" sağlanabilmesi için gerekli olan, baskı ya da zor değil, bireysel çıkar dürtüsüne dayalı değiş tokuş eylemidir. Böyle bir sistemin işleyebilmesi, bireysel girişim özgürlüğü ile serbest rekabete bağlıdır. Devlettten ya da başka türden bir otoriteden gelecek herhangi bir müdahaleye düzenin sağlanması bakımından hiç gerek yoktur. Dolayısıyla sistemin işleyişi için bütünüyle bireysel çıkar dürtüsüne güvenmek, hem akıllıca hem de ahlaki bakımdan da istenir bir davranıştır (Özel, 2002: 114). Smith, bireysel çıkarlar ile toplumsal çıkarların uyum içerisinde olduğu inancından ötürü, devletin yapacağı herhangi bir müdahalenin düzenin bozulmasına neden olacağını savunur. Bu nedenle

prim, yabancı ticarete karşı konulacak engeller, gümrük vergisi, çıraklık ve iskan yasaları, yasal monopoller gibi doğal düzeni bozacak müdahalelere serbest ticaretin başarısını engelleyeceği için karşı çıkmıştır (Viner, 1927: 219). Smith'in önerdiği politik sistem, bireysel özgürlükleri muhafaza eden ve devlet müdahalesini telafi eden politik sistem, liberal bir devlettir. Ona göre devletin; adalet, bayındırlık hizmetleri ve güvenlik olmak üzere üç temel görevi vardır ve bunun dışında hiçbir nedenle sisteme müdahalede bulunmasına gerek yoktur (Elliott, 2000: 441).

İfade edilmelidir ki Smith'in piyasa yaklaşımı, fiyat mekanizması yoluyla işleyen, tahsis fonksiyonu ile sınırlı değildir. O; aynı zamanda işbölümünün rolüne de önem verir. Smith'e göre serbest piyasa ekonomisi karşılıklı kazanç sağlar, işbölümünün verimliliği artar ve bu durum bütün sınıfların çıkarıdır. Smith işbölümü analizinde fiyat mekanizmasının tahsis rolü ve bireysel çıkarların toplumsal çıkarı sağlayacağı üzerinde durur (Chiu ve Yeh, 1999: 82).

“İşbölümü, insan doğasındaki mutlak eğilimin, zorunlu olan sonucudur. Bu eğilim trampa, takas ve bir şeyi başka bir şeyle mübadele etme eğilimidir... Karşılıklı ihtiyaç duyduğumuz yararların çoğunu birbirimizden sözleşme, takas veya satın alma yoluyla elde ettiğimiz gibi, işbölümünü de doğuran aslında aynı takas eğilimidir...” (Smith, 1852: 6-7)

Smith, politik özgürlük, zenginlik ve bireysel karakterleri işbölümüne dayandırmıştır. İşbölümü sadece insanlara has olan değişim güdüsünden kaynaklanmaktadır. Değişimin a) işbölümünün gerçekleştirilmesi ve zenginliğin yaratılması ve b) bireylerin kendi ihtiyaçlarını karşılarken diğerlerinin çıkarını da gerçekleştirmesi olmak üzere iki temel sonucu bulunmaktadır (West, 1969: 7, Lewis, 2000: 273-284).

2. KARL POLANYI'DE PİYASA KAVRAMI ÜZERİNE

Smith'in aksine Polanyi, piyasa sisteminin kendisinin aslında bir müdahale sistemi olduğunu savunur ve ekonomiyi kurumsal bir süreç olarak ele alır. O'na göre toplumsal aktiviteler, sürecin bir parçası olduğu ve iktisadi unsurları içerdiği için *iktisadi* olarak adlandırılabilir. Polanyi, modern toplumları organize eden piyasanın kendi kendisiyle çelişen “orantısız bir etkisi” olduğunu savunur (Krippner, 2001: 779-782).

Büyük Dönüşüm'de kendi kurallarına göre işleyen ve bütün dünyaya yayılan piyasa sistemi, tarih boyunca eşi görülmemiş son derece istisnai bir durum olarak ele alınır. Burada istisnai olan piyasa değildir. Takas veya alışveriş amacıyla bir araya gelinilen piyasalara tarihin her döneminde her yerde rastlanılabilir. XIX. yy piyasa sistemi ise, yerel ticaret üzerindeki kontrollerin kalkması, insan ihtiyaçlarının karşılanmasında uluslararası rekabetin önemli rol oynamasına izin verilmesi ve özellikle üretim unsurlarının emek toprak ve paranın metalaşması gibi o zamana kadar hiç görülmemiş bir dizi gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Buğra, 2003: 11).

Polanyi, *Büyük Dönüşüm*'e “XIX. yy uygarlığı çöktü” diyerek başlar. Ona göre, piyasa sistemi düpedüz bir ütopyadır ve esas olarak sistemin kuruluşu nedeni, özgürlük ve barışı korumak değil, kâr ve maddi üretimi sağlamaktır. XIX. yy uygarlığı; a) büyük devletlerarasında uzun ve yıpratıcı savaşların çıkmasını önleyen güç dengesi sistemi, b) uluslararası altın standardı, c) kendi kendini düzenleyen piyasa d) liberal devlet olmak üzere dört kurum üzerine

inşa edilmiş olup, sistemin can damarı da kendi kendini düzenleyen piyasa olarak görülmüştür (Carlson, 2006: 34). Kendi ifadesi ile;

“Bizim tezimiz, dengesini kendi sağlayan piyasa fikrinin tamamen ütopya olduğudur. Böyle bir kurum toplumun insani ve doğal esasını yok etmeden yaşayamazdı.....Kaçınılmaz olarak toplum kendini korumak için bazı önlemler aldı, alınan önlemler piyasanın kendi yasalarını bozdu; endüstriyel yaşamı kötüleştirdi ve toplumu başka bir şekilde tehlikeye sürükledi. Piyasa sisteminin gelişmesini belli bir yöne sürükleyen ve sonunda bu sisteme dayalı olan toplumsal düzeni yıkan bu ikilem oldu” (Polanyi, 2001: 3-4).

Polanyi, piyasa ve piyasa sistemi arasında bir ayrıma gider. Piyasa, en ilkel toplumlarda bile mevcuttur. Polanyi'ye göre temel ekonomik kurumlar, kabile aşamasındaki (tribal stage) gömülenmiş (embedded) ekonomilerin evrim geçirmesiyle oluşur ve bu gelişim, toplumsal dayanışmayı gerektiren durumlarla ilişkili değildir (Silver, 1983: 827). Serbest piyasa, sadece piyasa toplumlarına özgüdür. Piyasa toplumu, doğal değildir yani bir inşa ürünüdür. Bu inşanın temelinde yatan unsur, *rasyonel bireydir*. Burada belirleyici olan; bireycilik, rekabet ve bireysel çıkardan oluşan piyasanın toplumsal aktörleridir. Serbest piyasa, kendiliğinden gelişmiş değil, kurumsal bir yapıdır. Ticaret planlanır ve devlet tarafından desteklenir. Bir tarafta *“bırakınız yapsınlar”* bir serbest piyasa, diğer tarafta piyasanın devamı için müdahaleci-düzenleyici bir devlet vardır (Scott, 1996: 96-97).

“Piyasalara tarihin her döneminde, her çeşit toplumda rastlamak mümkündür. Piyasanın varlığı, piyasa sisteminin varlığına işaret etmez. İnsanlık tarihinde çok ender geçerli olan, daha önce kesinlikle günlük yaşamın eylem ve davranışlarını açıklamayan XIX. yy uygarlığı, kişisel çıkar amacı üzerine kuruludur. Kendi kurallarına göre işleyen piyasa sistemi, bu ilkedeki kaynaklanır” (Polanyi 2001: 31).

Ona göre ekonomik liberalizm, Endüstri Devrimi tarihinin yanlış yorumlanmasıdır. O, “rasyonel çıkar” varsayımının doğallığındaki çelişkileri vurgulayarak piyasa faaliyetlerinde politik ve sosyal parametrelere dayalı argümanlar ortaya koymuştur. Kapitalizmin bu analizinin, piyasa davranışında devletin rolünün artık çok önemli hale gelmesi ve piyasa toplumunun sosyal ve davranışsal koşullarına odaklanması olmak üzere iki önemli çıkarımı vardır (Scott, 1996: 91). Polanyi, Adam Smith’in ileri sürmüş olduğu insanların takas, trampa veya değişim eğilimi olduğu görüşünü reddeder. Ona göre takas, trampa veya değişim etkinliği, piyasa mekanizmasına bağlı bir ekonomik davranış ilkesidir. Smith’in “iktisadi bireyi”, sadece toplumun esasları olan toprak ve emeğin meta haline geldiği XIX. yy’da ortaya çıkabilir (Carlson, 2006: 35).

Ekonomik yaşama dışarıdan yardım ve müdahale olmaksızın organize edebilen bir sisteme, kesinlikle kendi kurallarına göre işleyen bir sistem denilebilir. Piyasa ekonomisi, sadece piyasalar tarafından kontrol edilen, düzenlenen ve piyasa fiyatlarınca yönlendirilen bir ekonomik sistemdir. Malların üretimi ve tahsisi, kendi kurallarına göre işleyen bu mekanizmaya bırakılmıştır. Kendi kurallarına göre işleyiş, üretimin tümünün piyasada satıldığı ve bütün gelirlerin bu satışlardan kaynaklandığı anlamına gelir. Böylece sadece mallar için değil, emek, toprak ve parayı da kapsayacak şekilde üretimin bütün unsurları için piyasalar ortaya çıkar.

Polanyi'nin ifadesiyle;

“Takas, trampa ve değişim, piyasa modelinin etkinliğine bağlı bir ekonomik davranış ilkesidir. Piyasa, alım-satım veya takas amacıyla bir araya gelinen buluşma yeridir....takas ilkesinin etkinliğini piyasa sağlar” (Polanyi, 2001: 59).

Polanyi'ye göre modern toplumun dinamikleri, çift yönlü bir hareket tarafından yönetilmektedir. Piyasa ilişkileri bir yandan sürekli genişlerken, öte yandan genişlemeyi belli yönlerden kısıtlayan karşı bir hareketle karşılanmaktadır. Bu karşı hareket, toplumun korunması açısından hayati öneme sahip olmakla birlikte, piyasanın kendi kurallarına göre işleyişiyle, piyasa sisteminin kendisiyle çelişmektedir (Polanyi, 2001: 136).

“Laissez-faire'in hiçbir doğal yanı yoktur, işler oluruna bırakılırsa piyasalar hiçbir zaman ortaya çıkmazdı...serbest piyasaya giden yol, merkezi bir biçimde düzenlenen ve yönetilen müdahaleciliğin sınırsız artışından geçer...kendi kurallarına göre işleyen piyasa ütopyik bir fikirdir ve ilerlemesi toplumun kendini koruması ile durdurulmuştur..” (Polanyi, 2001: 145-148).

Polanyi “çifte hareket” (double moment) tezini, minimal devletin ve serbest piyasanın savunulduğu, piyasa düzenlemelerinin gerekliliğine yapılan vurgunun giderek arttığı bir ortamda ortaya koymuştur. *Büyük Dönüşüm'de*, piyasa ekonomisinde yaşanan toplumsal gerilimleri uzlaştırıcı toplumsal düzenlemelerin gerekliliği vurgulamaktadır. Polanyi'ye göre bu koruyucu karşıt hareket kapitalizmin gelişimini ve yeniden üretimini sağlamaktadır. Bir taraftan minimal devlet ve serbest piyasa savunulurken, diğer taraftan serbest piyasanın işlerliği için devletin sürekli ekonomiye müdahale etmesi gerekliliği Polanyi tarafından bir paradoks olarak değerlendirilmiştir (Mendell, 1989: 476). Polanyi *Büyük Dönüşüm'de* bu durumu şu şekilde ifade eder:

“XIX. yy'ın toplumsal tarihi, çifte bir hareketin sonucuydu: piyasa kurumlarının gerçek metaları içine alarak genişlemesi, onun hayali metalarla ilgili olarak kısıtlanmasıyla birlikte yer alıyordu. Bir taraftan piyasalar yeryüzünün her tarafına yayılıp içerdikleri metaların sayısı inanılmaz düzeylere ulaşırken, diğer taraftan önlemler ve politikalar ağı piyasanın; emek, toprak ve para ile ilgili etkilerini kontrol altına almak üzere düzenlenmiş güçlü kurumlarla bütünleşiyordu. Bir taraftan dünyada mal piyasaları, sermaye piyasaları, döviz piyasalarının kurulması, altın standardı himayesinde piyasa mekanizmasına eşi görülmemiş bir ilerleme gücü sağlarken, diğer taraftan piyasa kontrollerindeki ekonominin tehlikeli etkilerine karşı direnmek için köklü bir hareket ortaya çıktı. Toplumlar, kendi kurallarına göre işleyen piyasa sisteminin tehlikelerine karşı kendilerini koruyordu” (Polanyi, 2001: 79-80).

Polanyi'ye göre piyasanın inşası için üretim faktörlerinin ve paranın ticarileşmesi gerekmektedir. Ticarileşme için öncelikle üretim faktörlerinin ve paranın serbestçe alınıp satılması; ardından değişim ilişkisinin toplumsal yeniden üretim sürecinin temel unsurları olan üretim faktörlerini kapsamaları gerekmektedir. Polanyi, değişim ilişkisinin genelleştiği ve baskın olduğu durumlarda piyasa ekonomisinin fonksiyonlarını oluşturan kurumsal bir sistemden bahseder. Piyasa ekonomisinin devamı için öncelikle üretim faktörlerinin serbest değişiminin

sağlanması gerekmektedir. İkinci olarak da üretim faktörlerinin değişiminin sağlanması için paranın ticarileşmesi gerekir. Toprağın ticarileşmesinin tek koşulu, özel mülkiyettir. Emegın ticarileşmesi için ise, performansı ölçüsünde bir ücretlendirme ile fonksiyonel ve coğrafi anlamda mobilitesinin sağlanması gerekmektedir. Eğer üretim faktörleri ticarileşmezse, para, piyasa ekonomisinin rolünü üstlenemez ve bir piyasa ekonomisinden bahsedilemez (Andres ve Poquet, 2002: 708-710). Metalar sadece satış amacıyla üretilir. Polanyi emek ve toprağın metalaşmasının sadece piyasa toplumuna özgü olduğunu savunur. Toprak, emek ve paranın metalaşmasını “*hayali metalar*” kavramı ile ifade eder ve hayali metaların sürdürülemeyeceğine işaret eder (Swaney, 1989: 21-22).

“...Bir piyasa ekonomisinin emek, toprak ve parayı da kapsayacak şekilde bütün üretim faktörlerini kapsamı gerekir. Emek ve toprak, toplumları oluşturan insanlardan ve toplumun içinde yaşadığı çevreden başka bir şey değildir. Onları piyasa mekanizmasına dahil etmek, toplumun özünü piyasa kurallarının hakimiyeti altına almak anlamına gelir....Emek, toprak ve para bir endüstrinin temel unsurlarıdır.. ancak emek, toprak ve para meta değildir, emek sadece bir insan faaliyetidir...toprak sadece doğanın başka bir adıdır...para satın alma gücünün bir simgesidir. Emek, toprak ve paranın meta tanımı, tamamen hayalidir” (Polanyi, 2001: 74-76).

Polanyi, emek, toprak ve paranın meta haline geldiğini ancak bunların bir taraftan piyasa ekonomisinde serbestçe alınıp satılırken diğer taraftan emek ve toprağın piyasada zarar görmesini önlemek amacıyla çeşitli yasaların çıkarıldığını vurgular. XIX. yüzyılda piyasa ekonomisi, topluma gömülenmiş olmadığı için meta haline gelen emek ve toprak, kendi kendini düzenleyen piyasa koşulları tarafından yönetilmektedir (Congdon, 1976: 168; Humphreys, 1969: 166). Paranın meta haline gelmesiyle ilgili olarak da Polanyi, altın standardı uygulamasını ele alır. Altın standardı, piyasada serbestçe alınıp satılan para üzerine bir yönlendirme aracıdır ki zaten altın standardının çöküşü piyasa mekanizmasının da çöküşüne neden olur (Block, 2003: 285-288).

...ürünlerin ithalatına müdahale eden tarımsal tarifeler serbest ticareti bozdu, emek piyasasının kısıtlanması ve düzenlenmesi pazarlığı yasayla tarafların kararına bırakılmış bir alanla sınırlandı...ancak altın standardının kesin çöküşü, piyasa ekonomisinin kesin çöküşüdür (Polanyi, 2001: 208-209).

SONUÇ

Serbest piyasa sisteminin Smith’in ifade ettiği biçimiyle işlemesi, bir ütopya olmaktan ileri gidemez. Kapitalist sistemin devamı, ancak sistemde ortaya çıkan aksaklıkların düzenlenmesi ile mümkündür. Sistemin her krizin ardından müdahalelerle yeniden biçimlendirilmesi ise “serbest piyasanın” doğasına aykırıdır. Düzen tam da Polanyi’nin ifade ettiği “çifte hareket” doğrultusunda işlerliğini sürdürmektedir. Polanyi’nin altın standardının sona ermesiyle birlikte ortadan kalkacağını savunduğu sistem, yaşanan her dünya krizinin ardından yeniden biçimlenerek/düzenlenerek varlığını sürdürmektedir. Bilindiği üzere 1929 Bunalımı’nın ardından serbest piyasa savunuları yerini Keynesyen doktrine bırakmış, bu süreçte devletin sistemdeki gücü arttırmaya yönelik önlemler hız kazanmış, “müdahaleci devlet” anlayışı benimsenmiştir. 1974 Petrol Krizi, yükselen neoliberal düzenle birlikte

sistemin yeniden biçimlenmesine önayak olmuş; deregülasyon, liberalizasyon ve özelleştirme sistemin üçlü sacayağı haline gelmiştir. 2008 kriziyle birlikte ise serbest piyasanın sadece bir mit, bir ütopya olduğu, sistemin devamı için müdahalelerin gerekliliği bir kez daha gözler önüne serilmiş, serbest piyasa anlayışının temelleri yeniden sarsılmıştır. Krizin etkilerini hafifletmek ve küresel ölçüğe yayılmasını bir miktar azaltmak adına önerilen ve/veya uygulanan tüm politikaların devlet korumacılığına dayalı olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu bağlamda 2008 krizi ve sonrasında piyasaya yapılan müdahalelerin “Keynes geri döndü” şeklinde yorumlanması şaşırtıcı değildir.

Polanyi'nin de vurguladığı gibi devlet tarafından gerçekleştirilen yasal, idari ve düzenlemelere dayalı müdahalelerin olmadığı bir piyasa sistemi işleyemez. Aksine bir inşaa olarak piyasa ekonomisi öylesine kırılgandır ki bu yapısı onu düzenlemelere sıkı sıkıya bağımlı kılmaktadır. Günümüzde mülkiyet hakları, yasaların devamı, vergiler, bankacılık sistemi, rekabetin korunması ve kontrolü, güvenlik, makro ekonomik planlamalar gibi örneklerde de görüldüğü gibi devlet, sistemin bizzat içinde ve ona her aşamada müdahale eder niteliktedir.

Devlet müdahalelerinin yanı sıra IMF ve Dünya Bankası gibi ulus ötesi kurumlar da sistemin işlerliğini güçlendirmek adına uyguladıkları politikalar ile sisteme müdahale etmekten geri kalmamaktadır. Günümüzde ülkelerin bu kurumlara bağımlılıklarının giderek artmakta olduğu ve söz konusu kurumlarca önerilen/dayatılan politikaların hem ülke hem de sistem bazında müdahalenin ta kendisi olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca serbest piyasanın en uygun sistem olduğunu en fazla savunuların, gelişmiş ülkelerdeki politika yapıcılar ve teorisyenler olmasına rağmen, bu sisteme en fazla müdahalenin de yine bu kesimler tarafından yapılıyor olması oldukça manidardır.

Görüldüğü üzere küreselleşmenin, karşı konulmaz ve eşi benzeri olmayan bir süreç olarak takdim edildiği günümüz dünyasında, bir taraftan serbest piyasa sisteminin gerekliliği savunulurken diğer taraftan bu sistemin devamı adına sürekli “düzenlemeler” yapılmaktadır. Sonuç olarak ifade edilmelidir ki Polanyi'nin, serbest piyasa ideolojisinin ikiyüzlü doğasını ortaya koyduğu “*Büyük Dönüşüm*”, geçerliliğini ve kapitalizmin doğasını anlamada kılavuz olma niteliğini halen muhafaza etmektedir.

KAYNAKLAR

- ANDRES, A. Sanchez ve March Poquet (2002), “The Construction of Market Institutions in Russia: A View from the Institutionalism of Polanyi”, *Journal Of Economic Issues* Vol. XXXVI No.; 707-722
- BLOCK, Fred (2003), “Karl Polanyi and the Writing of "The Great Transformation" Theory and Society, Vol. 32, No.3; 275-306.
- BUĞRA, Ayşe (2003), “Piyasa Ekonomisinin Macerası: Dün ve Bugün”, *Birikim Dergisi* 170/171; 10-20.
- CARLSON, Allan (2006), “The Problem of Karl Polanyi”, *Intercollegiate Review*; Spring 2006; 41, 1; ProQuest Education Journals; 32-39.
- CHIU Stephen ve Ryh-Song Yeh (1999), “Adam Smith versus Sima Qian: Comment on the Tao

- of Markets” *Pacific Economic Review*, 4:1; 79-84.
- CONGDON, Lee (1976), “Karl Polanyi in Hungary, 1900-19” *Journal of Contemporary History*, Vol. 11, No. 1; 167-183.
- ELLIOT, E. Jhon (2000), “Adam Smith’s Conceptualization of Power, Markets, and Politics”, *Review of Social Economy*, Vol. LVIII, No. 4; 430-454.
- GRAMPP, William (2000), “What Did Smith Mean by the Invisible Hand?” *The Journal of Political Economy*, Vol. 108, No. 3; 441-465.
- GREENE, John C. (1961), *Darwin and the Modern World View*, Baton Rouge: Louisiana State University Press.
- HOLCOMBE, Randall (2006), “Does the Invisible Hand Hold or Lead? Market Adjustment in an Entrepreneurial Economy”, *Rev Austrian Econ*, Vol. 19; 189–201.
- HUMPHREYS, S. C. (1969), “History, Economics, and Anthropology: The Work of Karl Polanyi” *History and Theory*, Vol. 8, No. 2; 165-212.
- KRIPPNER, Greta (2001), “The Elusive Market: Embeddedness and the Paradigm of Economic Sociology Theory and Society”, Vol. 30, No. 6; 775-810.
- LEWIS, Thomas (2000), “Persuasion, Domination and Exchange: Adam Smith on the Political Consequences of Markets”, *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 33, No. 2; 273-289.
- MARSHALL, Alfred (1966), *Principles of Economics*, Eighth Edition, Macmillan Press.
- MENDELL, Marguerite (1989), “Market Reforms and Market Failures: Karl Polanyi and Paradox of Convergence”, *Journal of Economic Issue*, Vol. XXIII, No.2; 473-481.
- NOLAN, Peter (2003), “Adam Smith and the Contradictions of the Free Market, Challenge”, Vol. 46, No. 3; 112-123.
- ÖZEL, Hüseyin (2002), “Liberalizmin Ütopyacı Toplum Tasarımı, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. 26, No:1; 101-123.
- PEIL, Jan (1999), *Adam Smith and Economic Science A Methodological Reinterpretation*, Edward Elgar Publishing Inc.,
- PERSKY, Joseph (1989), “Retrospectives: Adam Smith's Invisible Hands” *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 3, No. 4; 195-201.
- POLANYI, Karl (2001), *The Great Transformation, the Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, Boston.
- ROSENBERG, Nathan (1960), "Some Institutional Aspects of the Wealth of Nations," *Journal of Political Economy*, Vol: 68, No: 6; 557-570.
- ROSENBOUM, Eckehard, (2000), “What is a Market? On the Methodology of a Contested Concept” *Review Of Social Economy*, Vol. LVIII, No. 4; 455-482.
- ROTHSCHILD, Emma (1994), “Adam Smith and the Invisible Hand”, *The American*

Economic Review, Vol. 84, No. 2, Papers and Proceedings of the Hundred and Sixth Annual Meeting of the American Economic Association; 319-322.

SCOTT, Alan (1996), "Bureaucratic Revolution and Free Market Utopias", *Economy and Society*, Vol. 25, No.1; 89-110.

SILVER, Morris (1983), Karl Polanyi and Markets in the Ancient Near East: The Challenge of the Evidence, *The Journal of Economic History*, Vol. 43, No. 4; 795-829.

SMITH, Adam (1852), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, London.

SMITH, Adam (1853), *The Theory of Moral Sentiments*, London.

SMITH, Adam (2004), *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms*, Oxford, Printed at the Clarendon Press.

SWANEY, James ve Martin Evers (1989), "The Social Cost Concepts of K. William Kapp and Karl Polanyi", *Journal of Economic Issue*, 23,1; 7-33.

VINER, Jakob (1927), "Adam Smith and Laissez Faire" *The Journal of Political Economy*, Vol. 35, No. 2; 198-232.

WERHANE, Patricia (1991), *Adam Smith and His Legacy for Modern Capitalism*, Oxford University Press.

WEST, G. Edwin (1969), "The Political Economy of Alienation: Karl Marx and Adam Smith" *Oxford Economic Papers, New Series*, Vol. 21, No. 1; 1-23.

WEST, G. Edwin (1994), "Economic Progress, Morality And Civic Virtue: The Legacy Of Adam Smith" Paper to be Presented at the Wea Meetings, July 3rd.